

Sumari

Pròleg.....	9
Introducció	13
Agraïments	18

PART I

I. EL CONTEXT HISTÒRIC (1850-1862)	23
La gran plana urgellenca.....	23
Impostos i contribucions	28
Els anys del còlera.....	29
El camí de ferro	30
Correu.....	34
El telègraf	35
El mal estat de l'educació	36
Temps convulsos	38
Gent de mal viure.....	38
La Causa Gran.....	39
La llei de fugues.....	41
Terrorisme d'estat	42
Els moderats	43
El Bienni Progressista.....	43
La Guerra dels Tristany	47
La fi d'en Corrales	48

Guerra de guerrilles	49
Final	50
Temps difícils	51
Moderats i liberals	51
Crisi de subsistència	52
Inseguretat i misèria.....	53
El nou bandolerisme.....	55
La Guerra d'Àfrica.....	58
Desvetllament.....	61
La “pacificació” del país	64
No hi ha Urgell sense flagell	66

PART II

II. EL TÚNEL DE MONTCLAR	71
El projecte definitiu	71
La concessió	71
Societat Anònima Canal d'Urgell.....	72
El projecte	72
Altres obres importants.....	77
Benedicció de les obres	82
Inauguració de les obres i autorització provisional	82
Constitució legal de la Societat Anònima del Canal d'Urgell	83
Estatuts i reglament	84
El túnel de Montclar	84
Subhasta de les obres	84
Junta General d'Accionistes	85
Contracta de la construcció dels pous per Michael de Bergue	86

Licitació pública	87
Concessió	88
Trencament amb Michael de Bergue.....	89
Les obres	89
Una obra descomunal	90
Procés de construcció.....	91
Perforació	92
Transport de materials	94
Apuntalament.....	95
Revestiment.....	98
Els pous.....	99
Les grans dificultats	104
La composició del terreny.....	104
L'alineament de l'eix del túnel.....	105
L'anivellament	106
El desguàs de les filtracions	107
La ventilació i l'augment de temperatura	109
Obres accessòries	111
L'evolució de les obres	112
Dificultats que encarien i complicaven l'obra.....	113
Visita de l'enginyer principal i dels empresaris de l'obra...	115
Accident de l'enginyer Domingo Cardenal	115
Seguiment de les obres.....	116
Les obres del canal ja arribaven a la plana.....	116
El ressò dels pics	117
Inauguració de l'obertura del túnel	117
S'acabaven les obres	120
Festa de fi d'obres del túnel de Montclar.....	123
Marxaven els presidiaris	125

Els primers regs.....	127
El túnel més llarg d'Europa?	128
III. ELS TREBALLADORS LLIURES	133
Els edificis del pou 4, Marcovau	133
Altres edificis	142
Els treballadors lliures.....	143
Els jornals i la duresa de la feina	144
Els animals	146
Els enginyers	146
Martín Recarte	148
Juan Merlo	150
Creixement dels pobles.....	151

PART III

IV. ELS PRESIDIS D'OBRES.....	159
Presons i presidis	159
Orígens dels presidis d'obres.....	160
Organització.....	161
Classificació	162
Obres de fortificació, camins i canals	163
Economia i administració	164
Plusos de rendiment	166
Fons d'Estalvi	167
El governador civil	168
La plana major	172
El comandant	173
El comandant de l'escorta	174
El major	174

L'ajudant	175
El furrier.....	176
El capatàs de brigada	176
El capellà	178
El facultatiu	178
El caporal de vara	179
L'enginyer.....	181
 V. EL PRESID DE MONTCLAR	 183
La ubicació.....	185
L'edifici	186
L'interior	191
Els calabossos i la presó solitària.....	193
L'església.....	193
La parròquia de Montclar-Marcovau	193
Els capellans del presidi	194
El Sant Hospital	197
El personal sanitari	201
L'organització	202
La tropa	203
El presidi mític.....	205
 VI. ELS PRESIDARIS (1858-1862)	 209
Les cordes de presos.....	210
Tramesos a Montclar	214
L'arribada	216
Obligacions	218
Alimentació dels reclusos.....	220
El pa.....	220

El ranxo	221
Dietes dels malalts i receptari	223
El parament	224
Higiene	224
Les subhastes de 1861	225
Vestuari	226
Premis i rebaixes	227
Ordre i vigilància	228
Fugides i desercions	229
Correccions i càstigs	230
La correspondència.....	231
El presidiari com a objecte econòmic.....	232
Un dia en el presidi	234
De diana al toc d'oració	235
Diumenges i festius	237
La dura realitat	239
Classificació dels reclusos, any 1860	241
El nombre de reclusos.....	242
Els delictes.....	243
Tribunal i condemna	245
Temps que restava de condemna.....	246
L'edat.....	247
Els oficis	249
La procedència.....	251
Altes i baixes.....	254
Desertors reincidents i incorregibles.....	255
Els treballs més durs i perillosos.....	255
Els presidiaris ocupats.....	257
Les trinxeres.....	258

La nit eterna	259
En la foscor del túnel	260
Els plors d'un presidiari	263
El cost humà	265
La condició.....	269
Edats	269
Estat civil.....	271
Procedència	272
Les dates	274
Els oficis	277
Causa de la mort	278
Tipus de malaltia	279
Morts naturals	279
Morts causades per agents externs.....	279
Mortalitat	282

PART IV

VII. CRÒNICA NEGRA.....	287
Les notes negres d'Albert Columbrí.....	287
Un bon principi.....	288
La terrible infermeria.....	289
El sinistre Àngel Franca	289
Morts accidentals	290
Accidents als pous.....	291
L'explosió del polvorí de Preixens	292
Baralles.....	293
A cops de navalla.....	294
Navalles de molla.....	296
Cosit a cops de navalla.....	297

Robatoris.....	298
Robatori al preufeter.....	299
Robatori de pólvora i de cabals	300
El robatori del jornalер del canal	301
Morts violentes.....	301
La primera víctima	301
El crim del capatàs.....	302
Els crims de Cubells.....	302
L'assassinat d'Os de Balaguer	302
La venjança del Manco	304
Els odiats caporals de vara.....	306
El crim d'Antonio Navarri	308
Manuel Jorge Gonzalvo	308
La promesa	308
L'incident desencadenant.....	308
El crim	309
Judici i sentència.....	309
Petició d'indult	309
Sentència final	310
Garrot vil.....	312
L'execució	313
Els crims del pou número 7	315
Altres crims	316
La baralla del pou número 9	316
La mort d'Andreu Buscall.....	317
Unes morts misterioses	317
Desertors i fugitius	318
Any 1858	318
Any 1859	319

Any 1860	319
La fugida de la corda de presos.....	321
L'intent de fugida del pou número 11	321
La gran evasió.....	322
La versió d'Albert Columbrí	323
Cerca i captura dels fugitius.....	325
Els excessos del presidi	329
Millora de les condicions?	331
Seguia la cacera.....	333
L'evasió de la presó de Lleida.....	334
La persecució dels fugitius de la presó de Lleida	336
L'afusellament de Josep Dañans i Joan Santacana.....	336
Encara en restaven uns quants	337
L'heretge i el convers.....	338
El mite de Cassola	340
Justícia militar	343
I LA VIDA SEGUIA.....	345
DADES BÀSIQUES	349
Cronologia	349
Canal d'Urgell	351
Túnel de Montclar.....	352
BIBLIOGRAFIA	355
ANNEX DOCUMENTAL.....	365

Pròleg

Se sorprendran els nostres rebesnets quan rellegeixin d'aquí a cent cinquanta anys les cròniques dels temps actuals? És una de les qüestions de fons que pesa darrere la lectura d'*El presidi de Montclar*. És la que ens transmeten els autors de l'obra, Felip Gallart Fernández i Vicent Lladonosa Giró, personalment atrapats pels personatges i les històries que apareixen en els documents que van desenterrant de mitjan segle XIX. Rieu-vos-se'n dels crims i les violències que ens expliquen les cròniques socials d'avui en dia i de la violència latent que hi ha al darrere!

D'entrada, aquest llibre sembla una contribució més a la construcció del mite del Canal d'Urgell, l'obra vuitcentista que basteix els fonaments de la riquesa contemporània del Ponent lleidatà. Amb tècniques pràcticament preindustrials, el capital barceloní aconseguirà posar en marxa una organització d'uns 6.742 operaris conflueixen en la construcció del conjunt del canal el 1860, per a portar-la a fi de bé en poc més de vuit anys. Una epopeia que tindrà la culminació tecnològica en la construcció del túnel de Montclar, entre 1858 i 1861, on participaran més de tres mil persones. Encara avui en dia es poden admirar en bona part de les seves condicions originals els 4.917 metres de túnel més les esplèndides trinxeres dels accessos, quan la neteja del canal permet transitar-lo a l'hivern —un exercici, diguem de pas, ben recomanable per als interessats a reviure les escenes dels crims.

Els autors naveguen sobre les aigües de la mitologia del Canal d'Urgell, però ho fan a través de xifres i documentació, que es troben

sovint a faltar en els treballs que es van acumulant sobre el canal o Canals d'Urgell. I contribueixen, en qualsevol cas, a la construcció del mite a través d'un altre component essencial dels mites, que fins ara havia passat més aviat desapercebut en el cas del canal: el vessament de sang i la violència en general. D'una banda, el canal acumularà totes les penes i esforços que hagueren d'invertir els pagesos per a pagar l'obra i convertir els secans en regadiu. De l'altra, i això interessarà especialment en l'obra presentada, hi ha totes les penes i, literalment, la sang vessada en la construcció del canal. La sang de tots els operaris que moriren i patiren penes en la magna obra feta a pic i pala i pólvora, particularment dels que hi eren forçats com a presoners. Especialment contundent resulta el percentatge de defuncions que enregistrà el penal de Montclar on residien els presidiaris, unes morts unides a accidents de tota mena que no s'expliquen només per les dificultats tècniques i el perill de la mateixa obra. Caldrà parar esment en la violència que s'exerceix sobre la població reclusa a partir de les lleis i de l'organització de les presons, i alguna cosa més, encara, que té a veure amb els abusos i la corrupció exercits a les espatlles dels condemnats per part dels qui passaven al capdavant. Potser els bons són els dolents i a l'inrevés, ens venen a suggerir els autors. I recordem aquí com Felip Gallart i Vicent Lladonosa ja ens havien deixat una mostra fefaent del delinqüent bo o delinqüent víctima en un anterior treball, *L'enigma Parrot* (Pagès editors, 2014), sobre el famós bandoler mollerussenc del segle XIX.

Al capdavant de tot plegat, els autors no es volen arriscar; la vida continua i el temps ja posarà les coses al seu lloc. Que cada lector estableixi el seu veredicta a partir dels fets. Sigui com sigui, les històries recollides ens posen en safata una reflexió de fons, que no podem passar per alt i que cada lector podrà estirar també a la seva manera. És la que sorgeix a propòsit de la petita pagesia que protagonitza el fons de la història de la construcció del canal i el que vindrà després; la petita pagesia víctima propiciatòria de la violència institucional exercida des dels poders dominants de l'antic règim

—les noves relacions burgeses tot just s'iniciaven—; la petita pagesia que portarà sobre les seves espatlles la construcció del canal, a través dels propietaris presidiaris d'origen pagès i a través dels pagesos que s'apunten lliurement a les obres del canal per un sou que no poden esperar de la terra. Un cop arribà l'aigua del canal, arribaren totes les penes per pagar-la i les malalties i els maldecaps de la transformació en regadiu.

Al cap d'uns anys, en qualsevol cas, la història sembla que feu justícia i va apuntalar el mite. La petita pagesia urgellenca tingué a la primera meitat del segle xx l'oportunitat d'augmentar les seves rendes i deixar les misèries a través dels cultius de tardaneries que feien possible les aigües dels Canals d'Urgell i dels porcs, conills, gallines i altres animals que s'incorporaren a les cases. La demografia i l'urbanisme dels pobles urgellencs n'han deixat un testimoni fefaent. Ens podríem quedar aquí si no fos perquè la història no s'atura. Tot just es començava a acomplir el somni, que l'alliberament de la petita pagesia urgellenca començava a quedar-se enrere. Els conreus de regadiu produeixen ara més que mai i es treballen amb grans màquines que eviten totes les penúries físiques del passat. Però en ple segle xxi cada vegada queden menys explotacions agràries, i la petita pagesia desapareix del mapa i es converteix en un record del passat. Que Felip Gallart i Vicent Lladonosa ens inviten a no oblidar.

IGNASI ALDOMÀ BUIXADÉ
Professor de la Universitat de Lleida

Introducció

L'aigua és vida. Els que som fills de l'Urgell, de la superfície regada pels Canals d'Urgell, ho sabem millor que ningú. Sabem que el canal és l'any zero de la seva història i que en tots els seus pobles el temps era ordenat a partir dels primers regs que hi van arribar. Els nostres padrins ens en parlaven amb veritable veneració i ubicaven els fets històrics segons si s'havien produït abans o després que la seva aigua dugués la gran revolució del reg als seus bancals i pobles: la desaparició dels grans eixuts, la multiplicació de les collites, l'aigua corrent a les cases, el gran progrés... una feina més rendible, una vida més neta, més rica, més pròspera, més digna.

El Canal d'Urgell és una de les obres més importants de Catalunya de tots els temps. Francesc Canosa ens n'ha fet adonar en el seu llibre *Aigua a les venes*, publicat l'octubre de 2021. El Canal d'Urgell és l'obertura del país cap a l'oest, un miracle de cinc-cents anys, una obra que converteix el marró misèria en verd esperança. Una obra que ens redimensiona i ens fa universals. La zona més pobre de Catalunya, el Clot del dimoni segons el parlar popular, esdevé rica i pròspera. Però aquesta transformació no va ser gens fàcil. Va estar plena de sotracs, de dificultats, i són aquestes dificultats les que precisament van convertir la història del Canal d'Urgell en una vertadera epopeia, la més gran epopeia del Ponent català de tots els temps.

El Canal d'Urgell va néixer d'una gran necessitat. La gran planura urgellenca era una zona semidesèrtica assotada constantment per grans eixuts que la condemnaven a la misèria i a l'emigració. Els ur-

gellencs posaven totes les seves esperances en la construcció d'un gran canal que dugués aigua a aquelles terres assedegades i donés feina a milers de jornalers desesperançats.

Van ser més de cinc-cents anys de projectes. Tots fracassats. Tots van ensopegar amb el mateix obstacle, la serra de Montclar. Si no s'obria una dificultosa foradada per travessar aquell topall colossal calia fer un llarg, costosíssim i complicat traçat, amb una pèrdua considerable de nivell.

El 3 de novembre de 1852 s'atorgava la concessió a l'empresa Girona Germans, Clavé i Companyia del Comerç de Barcelona. Finalment la burgesia barcelonina es feia seu el projecte, invertia en l'obra i conferia els recursos per dur-la a terme. La inauguració de les obres es va fer, sense gaire cerimonial, el 2 de novembre de 1853 a la Llenquadera, al terme del Tossal, on es va situar la presa. Però abans calia assegurar-se que la part més difícil i complicada del projecte es podria realitzar: la perforació de la serra de Montclar mitjançant un túnel llarg i complicat. La magnitud i les dificultats de l'obertura d'aquella mina eren tan grans que l'empresa concessionària no trobava cap empresa que s'atrevis a executar-la. En els dos primers anys la Junta de la Societat va dur molt lentament els treballs de construcció. Es concentrava més a buscar, per les principals ciutats europees, una empresa que s'atrevis a dur a terme aquella obra colossal. Si no es perforava aquella serra, el projecte era irrealitzable. Montclar era el símbol de l'obra. No va ser fins al 24 de febrer de 1856 que es va signar el contracte amb l'empresa de l'enginyer madrileny Carlos Tassier i el 10 de març les escriptures. Tassier, però, no va acabar el túnel. Va abandonar les obres i finalment el va haver de realitzar la mateixa empresa concessionària.

Les obres del túnel van patir moltes complicacions a causa de l'estratificació del sòl i la seva composició de margues argiloses, guixos i gresos que exigien la utilització constant de pólvora. I, sobretot, per les avingudes constants d'aigua que van alentir i dificultar moltíssim l'obra i en van ser el problema més greu i destacat. Hi va arribar a treballar moltíssima gent, més de tres mil persones, entre presidaris

i operaris lliures, només al túnel. El 19 de novembre de 1861 es va celebrar solemnement la fi de les obres del gran túnel de Montclar. Els seus 4.917,60 metres de longitud, 6,976 d'amplada i 146,5 metres de profunditat màxima el convertien en una de les obres d'enginyeria més importants i singulars del seu temps.

Tot i aquelles magnituds descomunals, les enormes dificultats que es van presentar i els precaris mitjans constructius, el túnel de Montclar es va enllestir en poc més de cinc anys i vuit mesos, amb el túnel completament revestit, que volia dir un avenç lineal diari de 2,36 metres. Una vertadera proesa per a l'època, que, ben segur, no hauria estat possible sense la participació dels treballadors lliures, però, sobretot, dels presidiaris que en van fer la pitjor part, tema central i principal propòsit d'aquesta obra.

L'1 d'agost de 1858 va arribar la primera corda de 218 presidiaris procedents de Barcelona. Al terme de Montclar, entre els pous 6 i 7, es va construir un gran presidi, que va arribar a encabir 1.207 homes confinats, 400 homes de tropa i tota la Plana Major amb les seves famílies. També un gran hospital, situat prop del pou 8, una caserna d'obres prop de Marcovau i tots els edificis annexos per a realitzar aquella gran obra. Tota la línia del túnel, de la vall de Foradada a la dels Coscolls, de Marcovau a Montclar, era un univers ple de vida, de tècnics, de militars, d'animals, de carros, d'operaris amb les seves famílies, de presidiaris. Tots, a la seva manera, van treballar per obrir el gran conducte soterrat, per foradar la gola del gran monstre.

Els presidiaris van arribar de totes les províncies de l'Estat per tal de realitzar les feines més dures i perilloses. Arrossegant les cadenes que pertocaven a la seva condemna, vivien una eterna nit dins de les galeries del túnel, al fons dels pous i entre les parets del gran presidi. Aquest llibre parla bàsicament d'ells, dels homes que hi estaven confinats i del presidi de Montclar (1858-1862). A partir d'una exhaustiva recopilació de dades i documentació de l'època, fem una descripció del lloc d'internament, de l'edifici i de la seva organització, així com una classificació precisa dels 1.207 presidiaris que hi havia en el mo-

ment de màxima ocupació, l'any 1860. Tractem també de l'hospital, dels malalts, de les malalties i del cost humà, dels almenys 284 presidaris que tenim documentats que van morir durant les obres. Expliquem les causes de les morts i en deixem registrades les identitats en un quadre al final de l'obra, en un gran esforç de recuperació de la memòria històrica. La mortalitat que es va produir durant les obres del túnel de Montclar va ser la més alta, amb diferència, de tots els presidis de l'Estat, almenys durant els anys 1860 i 1861, amb una mitjana de l'11,68 % i del 12 %, respectivament.

En aquest estudi no s'hi trobaran les biografies dels burgesos inversors, ni dels enginyers, ni dels polítics, ni de cap d'aquells que la història oficial coneix com a personatges rellevants, més enllà de la necessitat d'emmarcar els fets o donar a conèixer parts inèdites de la història del Canal d'Urgell. Els seus vertaders protagonistes són els operaris lliures, homes, dones i infants vinguts d'arreu i, sobretot, els presidaris que en van fer les pitjors feines: els que van sobreviure l'infern del presidi, els que van quedar malalts i inútils de per vida, els que hi van deixar la pell. Persones anònimes, desconegudes, ignorades pels estudiosos, pels literats i pels seus llibres, oblidades també pels descendents dels regants que finalment van poder transformar l'eixut paisatge de l'Urgell en un mantell de delitosos fruits, gràcies, precisament, a l'esforç i al sacrifici d'aquells presidaris anònims, sense els quals no hauria estat possible la immensa foradada que va permetre el pas definitiu de l'aigua.

El llibre recull també la història més viva i convulsa de les obres del túnel de Montclar i del seu presidi: malalties, accidents, explosions, evasions i fugides, baralles, robatoris, abusos, persecucions, venjances, assassinats i crims de tota mena, heretges i conversos, bandolers, execucions públiques... cròniques tan fosques que semblen extretes d'una ficció vuitcentista, però que tal vegada van ser reals i accentuen, encara més, la gran epopeia d'aquesta construcció i el seu relat mític i llegendari.

Tot i que no és un treball tècnic que desenvolupa un seguiment exhaustiu de l'evolució de les obres i del seu sistema de construcció,

el llibre recull documents, quadres de dades, inspeccions facultatives, estats d'obres i tota mena de documents de l'època que mostren el seguiment dels treballs del túnel de Montclar i de tota la línia del Canal d'Urgell, informació que apareix durant l'estudi i també a l'annex documental, per tal de completar i ampliar la nostra aportació i facilitar material a posteriors recerques sobre el Canal d'Urgell.

El 15 d'agost de 1862 les aigües del Canal d'Urgell van arribar per fi al riu Segre en un trajecte complet de 144 quilòmetres. Van caldre poc més de vuit anys i nou mesos per acabar aquella obra extraordinària. Però els urgellencs encara es van haver d'esperar uns quants anys més per veure convertida la gran zona semidesèrtica central del país en una de les àrees regades més grans i pròsperes d'Europa, amb un ús òptim de l'aigua. Però, com diu la dita: no hi ha Urgell sense flagell. I calgueren encara més esforços, més sacrificis, més talent i empremtoria per assolir plenament la gran revolució del reg.

El Canal d'Urgell i el túnel de Montclar són les realitzacions més importants de la història ponentina. Són, sens dubte, un dels projectes més ambiciosos, singulars i reeixits de tota la història catalana. Són un exemple de persistència, de capacitat, de constància, de treball, de valentia... de ferma voluntat d'una gent que va millorar el país. Amb una història tan plena de derrotes i de dissorts, la història del Canal d'Urgell, la història de la seva obra més emblemàtica, el túnel de Montclar, és el relat d'un triomf extraordinari en un context ple d'adversitats. És la història de la transformació i millora més profunda i visceral d'un territori. El presidi i tots els homes que hi eren confinats, sobretot tots aquells que hi van deixar la vida, en són els més alts paladins, tristos i oblidats paladins. Recuperar-ne la memòria és un deure de dignitat, de justícia i de gratitud. Tant de bo hi puguem contribuir amb aquest llibre.

AGRAÏMENTS

Aquest llibre s'ha pouat amb molt esforç, amb molt temps de lectura, de viatge, de recerca, de reflexió i d'escriptura. Hem recorregut físicament tots els espais que s'apleguen en el llibre. Hem consultat una ingent quantitat d'estudis, treballs, articles, biografies, diccionaris, enciclopèdies, ordenances, reglaments, lleis i decrets, butlletins oficials, diaris, setmanaris, revistes, cròniques, informes, memòries, ressenyes, comunicats, annexos, discursos, esborranys, actes, registres, inspeccions facultatives, estats d'obres, taules de dades, resums de comptes, il·lustracions, dibuixos, gravats, plànols, mapes, rutes, llibres parroquials, llibres notariais, llibres de legislació, llibres tècnics, llibres d'enginyeria, llibres de viatges, llibres de medicina, llibres de literatura, poemes, quaderns, fotografies i tota mena de documents que, d'una manera o altra, ens poguessin adreçar al tema central de l'obra, molts d'ells fins avui inèdits. Tots els seus autors i autores formen part també d'aquest llibre. També els arxivers i les arxiveres que ens han facilitat documentació.

Moltes han estat les persones que ens han ajudat directament en algun moment de l'elaboració d'aquesta obra. Els devem el més afectuós agraïment. Els metges Antonio Sanz i Josep Masamunt ens van orientar en la comprensió de les malalties derivades del treball en el túnel de Montclar. El prestigiós doctor Lluís Guerrero Sala ens va donar un cop de mà definitiu en la classificació de les diferents malalties dels presidaris morts en els treballs del túnel segons criteris mèdics i científics actuals. Sense els seus coneixements aquest apartat no hauria estat possible.

Josep Bertran Mitjavila, fill del gran periodista i estudiós del Canal d'Urgell Josep Bertran Puigpinós d'Agramunt, ens va facilitar el quadern de defuncions de la infermeria de Montclar, que ens va permetre completar el recompte i la classificació dels òbits dels presidaris amb les dades que ja teníem. Sense aquest document el nostre treball hauria estat més incomplet del que pugui ser.

Els canalistes Fortunat Sabartés i Pere March ens han aportat la seva experiència amb dades molt rellevants i valuoses sobre el Canal d'Urgell. Pere March ens va fer de guia en una visita impagable a la resclosa i al terme del Tossal, punt inicial de tota l'obra.

Ramon Vila, d'Artesa de Segre, Roser Porta, de Montclar, i Antoni Amigó, de Marcovau, ens van explicar aspectes molt interessants de *lo presidi*, segurament ja són els darrers vestigis de transmissió oral d'aquesta història. Antoni Amigó ens va acompanyar pels edificis del pou 4 i per les cases dels presos que es van quedar a viure a Marcovau. Ens en va desvelar llunyans misteris i ens va mostrar el trist estat d'abandonament en què es troben.

Amb el mestre Ramon Contijoch, ja fa molts anys, vàrem recórrer a peu tota la galeria del túnel de Montclar. Amb ell vam sentir el silenci i vam veure aquell puntet llunyà, al final de la foscor. Ens va ajudar a comprendre com n'és d'important caminar sempre endavant per trobar la llum. La mateixa, segurament, que impulsava milers de presidaris, els que hi havien de morir i els supervivents, a seguir endavant. I que també ens impulsava a nosaltres a acabar aquesta obra, sobretot en els moments més feixucs i complicats.

Al professor Ignasi Aldomà pel seu magnífic pròleg i per diferents orientacions que ens ha fet durant la redacció del llibre.

A l'Ajuntament de Mollerussa i al seu alcalde, Marc Solsona, que ja de bon principi es van interessar per aquest projecte i pel seu finançament.

Al bon amic Ramon Serra, que sempre ens ha acompanyat en aquest viatge, allà on ha calgut, sempre a punt i disponible.

Als nostres familiars, que han estat escalf i suport vital quan el temps no acompanyava prou i que també han compartit amb nosaltres els moments més alegres i benignes.

A totes i a tots: moltíssimes gràcies.

I

El context històric (1850-1862)

LA GRAN PLANA URGELLENCA

Se n'ha parlat molt: a la plana urgellenca la vida abans del pas del canal era molt dura. En els anys de sequera es perdien les collites i els petits pagesos, els jornalers i les seves famílies restaven en la més absoluta misèria. Les cròniques de l'època explicaven eixuts espantosos. El 12 de març de 1852 des de Lleida escrivien que cada dia l'aspecte del país era més llastimós. Les contribucions creixien i la misèria es multiplicava.¹ En set anys els pagesos no n'havien tingut ni un que plogués prou per satisfer els seus desitjos. Era tan gran la sequera que el riu Segre s'havia assecat per culpa d'un llarg estiatge. Els ramats es morien de set i de fam i hi havia pobles de l'Urgell que havien d'anar a buscar l'aigua a cinc o sis hores de distància. El corresponsal assegurava que si el govern no adoptava aviat mesures per evitar els efectes de la fam, les conseqüències serien molt tristes. I posava com a exemple la carretera que amb tanta lentitud es construïa per anar de Lleida a Balaguer i que s'havia de perllongar cap a la muntanya o el Canal d'Urgell, una obra llargament desitjada. Aquelles dues obres eren les que podrien ocupar més nombre de jornalers i també podien aportar immensos beneficis a la província, deia el redactor. I tenia molta raó. La construcció d'una gran infraestructura suposava la garantia d'un jornal segur i més elevat que els que es pagava al camp.

1. *La Nación*, 16 de març de 1852, p. 3.

El paisatge era àrid, abrupte, sec. Abans de passar el Canal d'Urgell l'ombra més llarga era el timó, li havia dit el seu pare al gran periodista junedenc Miquel Capdevila.² La plana, deia Pau Vila,³ era una mena d'estepa. L'arbre només existia a les vores del Segre, dels riuets que la creuaven o en alguns fondals on en temps de pluja baixaven les aigües del capçal segarrenc. A la plana oberta de l'Urgell només hi havia alguna alzina isolada i perduda. Ni llenya no hi havia per fer foc i en alguns pobles, per escalfar-se a l'hivern o per coure el pa, cremaven les mates de salades o els excrements dels bòvids, les buïnes assecades i guardades amb cura per a l'ocasió. L'aquarel·la de Pier Maria Baldi, que l'any 1668-1669 acompanyava Cosme de Medici, ens ho recorda gràficament. La visió és inhòspita i desoladora, depriment.

Els pocs corrents d'aigua que travessaven l'Urgell, com la Femosa, l'Ondara, el Corb o el Sió, eren petits torrents de cabal escarransit i irregular que de cap manera podien resoldre el greu problema de la sequera urgellenca.

Com demostrava Jaume Mateu en el seu treball, ja un clàssic, *La pagesia urgellenca abans del canal*,⁴ les activitats agrícoles i ramaderes que sustentaven l'economia urgellenca eren insuficients per cobrir les necessitats més essencials de supervivència de les famílies. Hi havia tot un seguit de condicionaments que ho feien impossible: manca de pluges, afloraments salins i endegaments d'aigua, importacions de grans estrangers i poca sortida dels propis productes, epidèmies... Tota l'obra és la demostració d'aquesta insuficiència.

En els anys de les obres del Canal d'Urgell, l'estat de la plana urgellenca era deplorable. L'any 1854 Ramon Sabater retratava l'endarreriment de la província de Lleida i sobretot de la plana urgellen-

2. CAPDEVILA (1935): Miquel Capdevila, "Els regadius de l'Urgell", *El Mirador*, 13 de juny de 1935, p. 3.

3. VILA (1938): Pau Vila, "No hi ha Urgell sense flagell?", *La Publicitat*, 29 de desembre de 1938, p. 3.

4. MATEU (1982): Jaume Mateu Giral, *La pagesia urgellenca abans del canal*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, Diputació de Lleida.

ca.⁵ Segons Sabater la província lleidatana era la que tenia més sòl laborable, però era la més pobra en metàl·lic de tot el Principat. No tenia fàbriques. No tenia mar i la majoria de l'any els seus ports de muntanya estaven tancats per la neu.

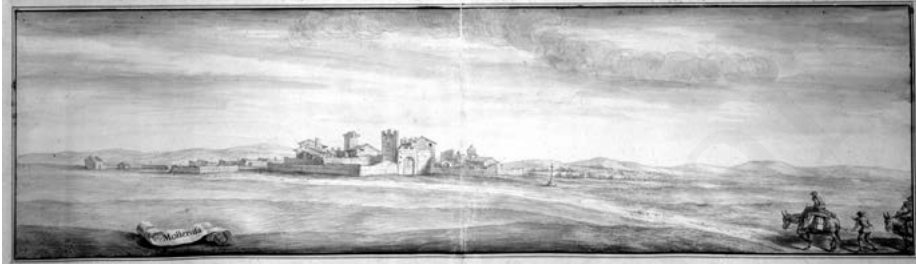
Les seves úniques vies de comunicació eren les carreteres generals de Barcelona i de Tarragona. Els camins veïnals estaven en el més complet estat d'abandonament, fins al punt que en paratges plans com el palmell de la mà i a les portes de la mateixa capital, els carruatges no hi podien transitar sense exposar-se a bolcar. I en la zona de muntanya els camins de ferradura no estaven ni traçats. A penes hi havia camins rurals i els que existien estaven en molt mal estat.

A l'Urgell la ramaderia de mercat era inexistent si s'exceptuaven els ramats ovins i d'ases de cria. I com que els ramaders no tenien fons per comprar pastures i no hi havia prats de secà per a la manutenció dels ramats, tot l'aliment havia de sortir dels guarets, del graner i del paller. Es depenia totalment dels cicles del temps i si no plovia no hi havia herba i en conseqüència no hi havia animals. Els habitants de gran part dels pobles no tenien ni les més precises comoditats de la vida. El quadre que pintava Sabater era desolador. Una cassola, una paella, plats negres de dos o tres maravedís, algun càntir de terra, una cullera de pal per persona, un porró comú i un banc eren tot el parament de la cuina. Unes taules amb màrfega, una manta i una mala arca o caixa eren tots els mobles de l'habitació de matrimoni i el paller de la quadra, al peu del pessebre, era el llit comú dels fills i de la família.

L'any 1860 la ciutat de Lleida només tenia comunicació, i encara amb moltes deficiències, amb Cervera a través de la carretera reial i amb Balaguer. La resta de caps judicials: la Seu d'Urgell, Solsona, Sort, Tremp i Vielha no tenien accessos regulars per arribar a Lleida, llevat de camins secundaris molt deficients. I no diguem accessos entre

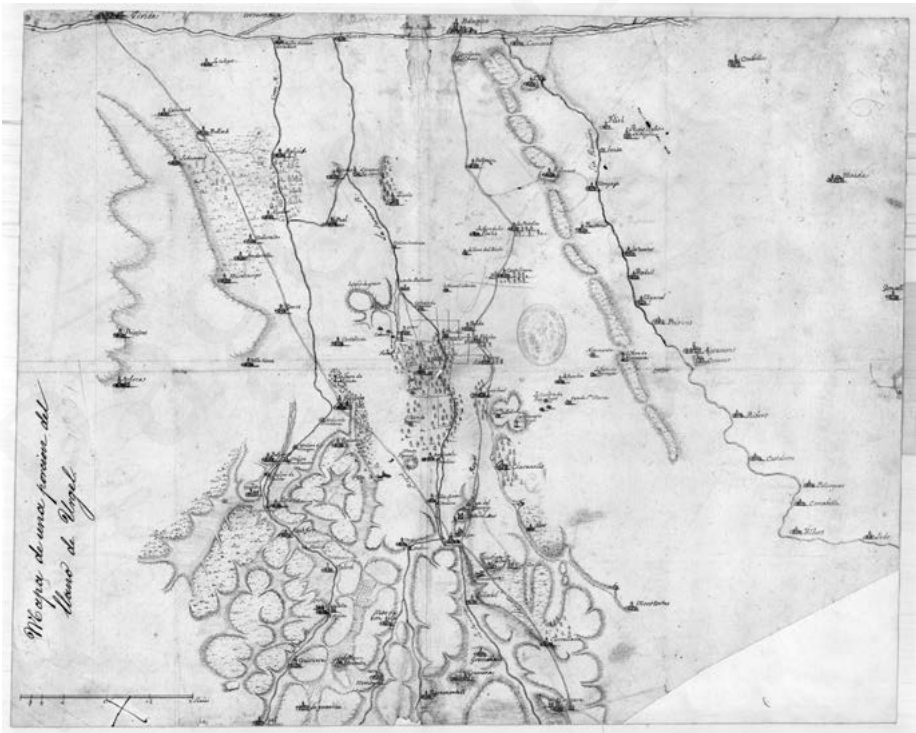
5. *Fomento, revista de cultura, industria, comercio y obras públicas*, 28 de febrer de 1854, p. 193-195. Aquesta revista publicava uns apunts extrets de: *Revista de agricultura práctica, economía rural, horticultura y jardineria*, de l'Institut Català de Sant Isidre.

els diferents caps de partit. No s'havia fet gran cosa per enllaçar Lleida amb els pobles de muntanya. No s'havien complert els projectes i la província de Lleida seguia sent un territori pobre, despoblat i amb unes comunicacions deficitàries que impediien una mínima circulació de persones i bagatges i que en limitaven el comerç i el progrés.

Mollerussa, 1668-1669. Aquarel·la de Pier Maria Baldi.

Font: Ministerio per i Beni e le Attività Culturali. Biblioteca Medicea Laurenziana (Med. Palat. 123-1, e24 bis).

Mapa d'un tros de la plana urgellenca (18...?).

Font: Biblioteca Virtual de Defensa. Archivo General Militar de Madrid.

Amb la col·laboració de l'Ajuntament de Mollerussa

© del text: Felip Gallart Fernández i Vicent Lladonosa Giró, 2022
© del pròleg: Ignasi Aldomà Buixadé, 2022
© de les fotografies: arxiu familiar i els autors i arxius respectius, 2022

© d'aquesta edició: Pagès Editors, S L, 2023
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
www.pageseditors.cat
editorial@pageseditors.cat

Primera edició: gener de 2023
ISBN: 978-84-1303-429-4
DL: L 3-2023

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L
www.bobala.cat

✂ imprès a **lleida** ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.